

ALLEN CHURCHILL

Allen Churchill amerikai irodalomtörténész leírta Eugene O'Neill Nobel-díjas író — századunk legnagyobb amerikai drámaírója — életének egyik legkevésbé ismert szakaszát. O'Neill 1956-ban meghalt, de ma nagyobb érdeklődéssel fordulnak feléje, mint valaha. „Hosszú út az éjszakában” című drámájával nemrég megegyezően elnyerte a Pulitzer-díjat. Ezt a drámáját csak most mutatják be, mert megtiltotta, hogy életében színehozzák.

Hosszú út hazafelé

1910 táján Buenos Aires kikötőnegyedének Poseo de Julio nevű részében „Matróz-opera” néven bár működött. A legszörnyűbb lebujs volt, amit bolygónk valaha is a hátán hordozott. Míhelet a tengerészek Buenos Airesben part-raszáltak, egyenesen a „Matróz-operába” rohantak, mert tulajdonosa, egy pocakos hollandus, hosszú évek tapasztalata alapján jól tudta, hogy minden tengerész, aki néhány hónapot itál és nő nélkül a nyílt tengeren töltött, féktelenül szabadjára engedni visszafojtott vágyait.

A lebujs sohasem volt zárva. Minden időben, akár éjjel, akár nappal borostásarcú durva férfiak ültek benne, a tengeren átélte kalandjait mesélték, hihetetlen élményekkel kérkedtek, lármásan a kártyát verték vagy egyszerűen csak szeszben úsztak. Mindennap volt néhány iverekedés, leginkább utcalányok miatt, akikben sohasem volt hiány. A hosszú utakról visszatért tengerészek női kívántak, mindenféle nőt, és a „Matróz-opera” pontosan olyan utcalányokkal látott el mindenkit, amilyent

kívánt. Akadt ott nő mindenki izlésének. Az első emeleti szobában pedig még jobban felbogtak a vágyak, mert furcsa, de igaz, hogy élelmes és leleményes emberek már 1910-ben pornográf filmekkel látták el a délamerikai kikötővárosokat, habár akkor a mozgófényképezés még gyermekcipőben jár.

A „Matróz-opera” vendégei között minden rendű és rangú tengerész akadt a földkerekség minden országából: török és svéd, angol és német, fűtő és fedélzetmester, gépész és kormányos. Aki látta őket a Matróz-operában táncolni vagy hallotta lármájukat, az első pillanában azt hitte, hogy Dante Poklának vagy valamilyen végső-kig naturalista színdarabnak egyik jelenete játszódik le előtte. Am a Matróz-opera sohasem emlékeztetett jobban színházra, mint akkor, amikor egy szélesvállú, fekete-hajú, napbarnított arcú, magas fiatal amerikai tartózkodott benne. Ez az ifjú 1910-ben és 1911-ben törzsvendég volt a Matróz-operában. Rendszerint részegen ült valamelyik asztalnál, fejét laudan kezére támasztotta és matróz szitkokat mor-

gott üres poharába vagy beteg ver-seket szavalt a pohár fölött. Ami-
kor pedig valamelyik utolsó lány kö-
zeledt feléje, — márpedig mind-
annyian szerették, mert szép és
szemrevaló volt —, utálkozva talp-
raugrott eltaszította maga mellől a
nőt és elárasztotta székkel. Utá-
ra részegen a söntéshez tántorgott,
odacsapta poharát és felordított:
„Adj whiskyt, ír whiskyt adj!”

Hat esztendővel később ugyan-
ezek a szavak hangzottak el
melőtt legördült a függöny ugyan-
ez ifjú drámájának utolsó felvoná-
sa végén. „Hosszú az út hazáig”
volt a dráma címe és Gene O'Neill
írta, aki később Eugene O'Neill né-
ven több Pulitzer díjat is nyert.
Irodalmi pályafutását 1936-ban ko-
ronázzák meg szimbolikusan az
irodalmi Nobel-díjjal, Amerika és
az egész világ pedig századunk
egyik legnagyobb drámaírójának
tekinti. „Amerikának ő előtte is
volt színháza, de a drámát tőle
kapta” — írt róla egy kritikusa.
O'Neill, mint drámaíró azok közé
a rendkívül ritka személyek közé
tartozik, akikről bizvást állíthat-
juk, hogy „egyetemes drámaírók”.
Olyan drámaírók, akiknek művei
nemcsak hazájukban, hanem az
egész világon is érdeklődést kelte-
nek, mert mindenütt egyformán
időszerűek. Ebből a szempontból
csak egy versenytársa volt kortár-
sai között: George Bernard Shaw.

O'Neill 1955 novemberében halt
meg, s életének tíz utolsó esztén-
deje tragikusabb volt bármelyik
drámai hősnéknél. Megérte
az elismerést, halála után pedig
mind újabb és újabb elismerésben
vált része. Bizvást állíthatjuk, hogy
ma, legalábbis Amerikában rajon-
ganak minden darabjéért. Két drá-
mája, „Jön a jégheordó” és „Hosz-
szú út az éjszakába” hihetetlen
sikert aratott. Most azt tervezik,
hogy az egyik tekintélyes newyorki
színház több idényen keresztül
csak O'Neill darabjait mutatja be.
Megtörtént az is, — és ez is nép-

szerűségét bizonyítja —, hogy két
drámáját operetté alakították át,
amit bizonyára nem engedett vol-
na meg, ha még él. Sőt mi több,
„Jones császár” című drámáját ba-
letként is előadták.

Ma sokat írnak O'Neillről. Mind-
annyian csodálattal és bámulattal
szólnak „a modern dráma titánjá-
ról”, aki „borzongást kelt nagyságá-
val”. Am úgyszólván senki sem ír
életének legdöntőbb szakaszáról,
viharos ifjúágáról, senki sem ír az
ifjú Gene O'Neillről, aki — mint
ahogyan később ő maga mondotta
— „mint valami gentleman szállt
partra Buenos Airesben és mint
izig-vérig csavargó végezte”. A
jámbor lelkék egyszerűen megfe-
ledkeznek arról a fontos körül-
ményről, hogy ez a Nobel-díjas író
ifjú korában csavargó és kalandor
volt, és „az élet peremére” került
emberekkel: önként kiközösített
züllött alakokkal, utcalányokkal,
iszákosokkal élt együtt. Pedig éri-
pen ebből az időszakból erednek
első inspirációi; éppen ekkor szer-
zett fontos ismereteket a sötét em-
beri pszichéről. Ebben nagy mér-
tékben Gorkijra emlékeztet.

Aki meg akarja tudni, milyen
erők űzték a fiatal O'Neillt, a jó
házból való ifjút, hogy csavargó
tengerész legyen, olvassa el vagy
nézze végig „Hosszú út az éjsza-
kába” című drámáját. Ebben a
drámában a legaprotb és a leg-
szörnyűbb részletekig bemutat-
ta családja életének egy nap-
ját apja nyaralójában, New Lon-
don mellett, Connecticut állam-
ban. O'Neill apja korának egyik
legnagyobb romantikus szízsésze
volt, de „lángoló” külseje és visel-
kedése mögött a szegényházból va-
ló félelem bújt meg. O'Neill anyja
nem volt színésznő, csak arról ábr-
rándozott, hogy saját házat szerez.
Gyűlölte a színházat, de férje
kényszerítette, hogy elkísérje vég-
telen tüneményre, amelyekre a társulat
mindig ugyanazt a darabot, a
Gróf Monte Christo-t adta. Rész-

ben ezért a morfiúm rabja lett. A jövendő Nobel-díjas bátyja idült alkoholista volt és beteges élvezetet talált abban, hogy öccse fejébe cínikus és bomlasztó gondolatokat ültessen. A fiatal Gene-re nagy hatással volt dadája is. „Még öt éves voltam, — mesélte később O'Neill, — és ez az asszony máris szörnyű rémtörténeteket mesélt, leginkább borzasztó gyilkosságokról...”

Mindamellettt az O'Neill család tagjait mély családi szeretet fűzte össze. Gene 1903 őszén — kénytelen-kelletlen — beiratkozott a princestoni egyetemre. Mint sok más ifjú, ha a szoros családi kötelékből kiesik és egyszerre megszűnik a szülői tekintélytől való függése, az ifjú Gene is ivásnak adta magát, és „nagyotni” kezdett. Gyűlölete kitieriedt minden néven nevezendő tekintélyre. Úgy látszik, azok közé az ifjak közé tartozott, akik nem képesek csodálatukra méltó felmötétet találni és ezért meggyűlölik az egész világot. Bárhogy történt is, az ifjú O'Neillt hamarosan kidebíták az egyetemről „a tanulás teljes elhanyagolása miatt”.

Néhány évvel később megnősült, minden jel szerint csak azért, hogy dacoljon a világgal. Házassága nem volt hosszú életű, csak néhány hónapig tartott. Utána Honduras dzsungeljeibe ment anyját keresni.

Ebben az időben Jack London, Joseph Conrad és Rudyard Kipling voltak legkedvesebb írói. Honduras utazásáról később ezeket mondta: — Jack London regényhőseirehöz hasonló erős és erőszakos legény akartam lenni. azt akartam, hogy ökleim ereivel törjek utat magamnak! — Ám Hondurasban csak szünvagyokban volt néze és unalmas keresésben nemlétező arany után. Megkapta a trópusi lázat és hat hónap múlva kénytelen volt visszatérni hazájába, hogy meggyógyuljon. Egy ideig apja

ügynöke volt, de hamarosan erre is ráunt és családja megrökönyödésére matrózként felszállt egy norvég hajóra, amely útban volt Buenos Aires felé.

O'Neill még irodalmi pályafutásának első napjaiban is olyan viselkedést és tartózkodó volt, hogy vajmi kivés ember merészelte megszólítani vagy beszélgetést kezdeni vele. — Amikor megismertem O'Neillt, — emlékezik vissza Ben De Cassere kritikus —, tragikus és méltóságteljes személyiség volt és bizonyára legszívesebben azt mondta volna: »Ne haragudjon rám, hogy nem vagyok barátságos, de tudnia kell, hogy éppen most tértem vissza a Pokolból!“ Egy dologról mégis mindig szívesen mesélt: a tengeren töltött életéről.

Mindig szerette a tengert, a tenger mindig vonzotta. Amint Anna Christie című drámájában kifejtette, ez részben magának a tengernek, a Tenger Vén Ördögének vonzóereje volt, ám mindenekfelett mégis az egyszerű tengerészek vonzották. Ők voltak az első emberek, akikben gyönyörűségét lelte. — Nem romlottak — mondta róluk később. — Jóindulatú, bátor legények voltak, minden hősködés nélkül. Sokkal jobban szerettem őket, mint a fajtámbelieket: őszinték, hűvek, nemesek. Ismeri azt a mondást: az íngét is leveleiné és odaadná? Hát pontosan így cselekedtek az én tengerészem.

Majd a tengerész életéről szólva: — Gyűlöltem a szokásokkal és társadalmi hagyományokkal béklyóba vert életet. A tengerész életben is szokások és hagyományok uralkodnak, de ezeknek céljuk és jelentőségük van, és ez tetszett nekem. Átvettem magam a hajón uralkodó fegyelmnek, de csak azért, mert ez nem felülről rákényszerített fegyelem. Ez önkéntes fegyelem, mozgatója a hajó iránti hűség. Bizony: a tengerészeket csak is a hajó iránt érzett szeretet tartja féken.

O'Neill Buenos Airesben partraszállt. Néhány nap alatt ekkor minden keresetét, és „csavargó meg kalandor” lett. Néha-néha dolgozott ugyan valamelyik amerikai cégnél, de csak addig, amíg összeszedett néhány dollárt, hogy kifizethesse ír whiskyjét és hálohelyét a Matróz-operában. Ott holt részegre itta magát, aludt néhány órát, majd újra ivott az eszméletlenségig.

O'Neill egyes életrajzírói azt hiszik, hogy ezzel a viselkedésével valamit meg akart semmisíteni magában; mások úgy vélik, hogy önmagát akarta megsemmisíteni: a halált kereste a részegségben. Maga O'Neill is egész életében igyekezett megfejteni ezt a talányt, de nem talált rá választ. Egy dolog mégis bizonyos: nem irodalmi alkotásaihoz gyűjtött ott „anyagot”, hiszen akkor még esze ágában sem volt, hogy író lesz. Bizonyára annál az egyszerű oknál fogva barátokozott csavargókkal és a társadalom számkivetettjeivel, mert önmagát is számkivetettnek, züllött alaknak tekintette.

Ilyen eszmékkel terhelt más ifjú előbb-utóbb bizonyára teljesen megsemmisítette volna magát. Am, úgy látszik, O'Neill mindig képes volt az utolsó pillanatban föleszmélni és megmenekülni. Buenos Airesben ez úgy történt, hogy matróznak állt be egy teherhajóra, amely argentin jószágot szállított Durban délafrikai kikötőbe. Ugyanazzal a hajóval visszatért Buenos Airesbe, hogy utána fél esztendeig újra részeges csavargóként éljen. Azután váratlanul beállított New Yorkba.

Csak rövid ideig élt boldogságtól túlárado családdal, amelyhez im, visszatért „az elveszett báránynak”. Utána egyszerűen eltűnt, mégpedig olyan nyomtalanul, mintha újra egész Dél-Amerikáig ment volna. Pedig nem volt messze a családjától. New York kikötőnegyedében tartózkodott. Ott rábukkant a dél-

amerikai Matróz-opera newyorki változatára, a „Jimmy plébános” című lebújra. Azért nevezték így, mert tulajdonosára — legalább is külsejét tekintve — jobban illett volna a plébánosi reverenda, mint a kocsmárosi fehér köbény. — Jimmy kocsmája pokoli hely volt, — mesélte később O'Neill. — Szinte összedőlt a benne csúszó-mászó sok férgektől, amelyeket falait rágták. Azonfelül teljesen „leégtem”. Hogy ilyen volt a szobám, amelyben aludtam, hozzávetőleges képet alkothat magának, ha elmondom, hogy három dollárt fizettem érte — hívonta!

Volt azonban olyan idő is, hogy O'Neillnek még ennyi pénze sem akadt. Olyankor szialtra támasztott fejfel magában a lebújban aludt. Hogy megszerezze az italhoz szükséges pénzt, időnként mint rakodómunkás dolgozott a kikötőben. „Az élet legmélyén” élt, de ebben az életben O'Neill anyagot talált későbbi műveéhez. „Anna Christie” című drámájának első része például éppen a „Jimmy plébános” című lebújban játszódik le és ugyanez a környezet tér vissza a „Jön a jéghordó” című drámájában is. O'Neill egyik lakótársa egy nap megőrült és éppen a havi három dolláros szoba ablakán vetette ki magát. Persze a lebuj törzsvendégei között utcalányok is voltak. Az egyik utcalányt kitartottja azért verte el, mert nem akarta elűzni saját gyermekét. Ebből az esetről O'Neill később egyfelvonásost írt.

A romlás szélére jutott O'Neill az utolsó pillanatban újra visszahőkölt és elszegődött fedélzet tisztogatónak a „New York” utasszállító luxusgőzörsre, amely Le Havreba indult és szintén mint fedélzet tisztogató tért vissza a »Philadelphia« személyszállító hajóval. Ezen a két útján megismerkedett a tengerésznek világának páriáival, a fűtőkkel. Ez a két útja és gyümölcsöző volt, igaz ugyan, hogy csak jóval később. Egyik legjobb drá-

mája, a „Gyapjashajú dög“ egy luxushajó fűtőházában kezdődik.

Amikor visszatért New Yorkba, O'Neill egyenesen „Jimmy plébános“-hoz ment. Folytatódott a romlás felé vezető út, vagy legalábbis úgy tűnt. Ám Jack London és Joseph Conrad hőseinek életét élve, az új O'Neill többé már nem ezeket az írókat olvasta. Nietschet, Schopenhauert és más filozófusokat olvasott helyettük, akik az élet sötét oldalaira mutattak rá. — Csak a tragikusnak van számomra az a jelentős szépsége, amit igazságnak neveznek — állapította meg. — A tragikusban rejlik az élet jelentősége és a remény értelme. — Jól ismerte az ógörög tragédiákat és tudta, hogy az igazi tragédiában a hőst ért balszerencsén előbb vagy utóbb felülkerekedik a méltóság és a lelki nagyság, amit az ember fölfedez magában, ha legyűri a balszerencsét vagy küzd ellene. Es éppen ebben rejlik a remény való értelme.

Dramái műveket is olvasott, főképpen Ibsen és Strindberg realista darabjait. Érdekes, hogy a dráma olvasása sokkal többet jelentett számára, mint a dráma megtekintése. Később abban az értelemben is kivált a drámai szerzők közül, hogy sohasem vett részt drámáinak próbáin és sohasem tekintette meg előadásukat. — Egyszerűen azért nem járok színházba, mert gondolataim sokkal jobb előadást tudok átélni, mint amilyen a színpadon lejátszódik. A színpadi játék, kivéve ha illetett művész játéka, mindig közém és a darab közé áll, akár az én darabom, akár más szerzőé!

Az ógörög tragédiákban, amelyeket O'Neill olyan kitünően és alkalposan ismert, az ember sorsát a Végtelentézi. Mintha saját életével kívánta volna belbizonyítani, hogy ez igaz és való, O'Neill egy éjszaka kelt a zsebéből néhány dollárt, amit kőkötőmunkásként keresett és a „Jimmy plébános“

egyik asztalánál pókerezni kezdett. A játszma tizenkét óra hosszat tartott és O'Neill győztesen került ki belőle. „Jimmy plébános“-nál az ilyen győzelem csak egyet jeleltett: azt, hogy a játszma győztese vendégül látja a kocsmá minden vendégét, mindaddig amíg a dollárból futja. O'Neill maga sem tudja, mi történt vele a dorbézolás alatt. Később csak egy dologra emlékezett vissza: a vonatban tért magához zsebében New Orleansig szóló jeggyel. Azonban az időben ott vendégszerepelt apja színtársulata. Huszonhárom éves volt akkor és tudta, hogy soha többé nem tér vissza a csavargó életbe. Megkezdődött új útja, a „hosszú út hazafelé“...

Az új felismerések hatására írni kezdett. Először egy vaudeville-t írt, utána több egyfelvonásost, s mindegyik cselekményének alapja a „Jimmy plébános“ lokálban szerzett élménye volt. Megmutatta őket apjának. Apja felrortant: „Ha már azt hiszed, hogy szindarabot kell írnod, igyekezz legalább happy end-re! Apja attól tartott, hogy újra csavargásnak adja magát, ezért sebtében ellátta pénzzel és elküldte a Harvard egyetemre.

Az egyetemre elkísérte a kallandorélet dícsénye. Társai csodálták, de zárkózottsága miatt nem kedvelték, meg azért sem, mert hajlamos volt arra, hogy mások előítéleteit kiigonyolja. Emiatt egyik társa később azt mondta róla, hogy „tűskés csavargó“ volt.

Tovább is írt drámákat, és már kezdetben bizonyosságot tett óriási tehetségéről. Behatóan ismerte a színházat, úgy ismerte a drámaírási technikáját, akárcsak »a saját zsebet“. De gyűlölt minden drámai „fogást“, és két dologra emlékezte magát: hogy a legcsekélyebb részletben sem utánoz semmilyen más drámaíró, és hogy műveinek nem ad szerencsés befejezést. Az első lépést a ma már fogalmat jelentő O'Neill-i színház felé a pár-

beszédék terén tette. A tolvajnyelv kifejezéseit kezdte használni, egyszerű szavakat, nemcsak a mondat értelmét hangsúlyozó felkiáltással, hanem főneveket és igéket is. Alakjai, éppen úgy mint Shakespeare alakjai, csak párbeszédekben éltek.

1916 nyarán O'Neill, legújabb barátjának, Terry Caplin idősebb anarchista filozófusnak társaságában Princetomban tartózkodott. Ott nyaralt egy szintársulat George Cram Cook fiatal rendező vezetésével. A rendező arról ábrándozott, hogy valóban izig-veryig új művet rendez. Egészen véletlenül elolvasta O'Neill egyik egyfelvonásosát és úgyszólván örgöngött a lelkesedéstől.

Cook és színészei azonban hamarosan rájöttek, hogy O'Neill igen nehezen köt barátságot. Miközben ők az életől és a művészetről vitatkoztak, O'Neill egymagában sétálgatott vagy szobájában ült és »sötét gondolataival eltelve Nietzschejét olvasta«.

O'Neill abban az időben Greenwich Village-ban, New York egyik külvárosi negyedében lakott. »Amerikai Montmartre«-nak is nevezik, mert ez az egyetlen bohéém település egész Amerikában. Am O'Neill nem költőkkel és színészekkel, hanem csavargókkal, elzülött alakokkal, gangszterekkel és anarchistaival barátkozott. Összemelegedett egy szellemileg visszamaradt fiúval, ők ketten képek voltak órák hosszat az óceán partján ülni és szólanul a messzeségbe nézni. — Mondd Gene, mi van e nagy víz mögött? — kérdezte egy alkalommal a fiú. — Anglia! — válaszolta O'Neill. — És mi van Anglia mögött? — faggatta tovább a fiú. A látóhatár van mögötte, öcsém! — hangzott a válasz. — És mi van a látóhatár mögött?

»A látóhatár mögött« volt O'Neill első, egész estét betöltő drámája, amit előadtak. Anyagául

a szerző tengerész-műtja szolgált. Egy norvég matróztársa folyton azon siránkozott, hogy tévedett, amikor a tengerészpályát választotta. — Vajon mi lett volna, ha ösztönei ellenére mégsem megy tengerésznek? — kérdezte O'Neill. Hogy a problémát megoldja, drámát írt, amelyben a tengerész, tengerre szállása előestéjén elhatározza, hogy mégis a szárazföldön marad, megnősül és földet művel. Elhatározása tragikusan végződik, mert felismeri, hogy nem élhet ábrándjai nélkül. O'Neill néhány későbbi drámájában is kifejti azt a gondolatot, hogy az emberek nem élhetnek anélkül, hogy ne álmódozzanak arról, ami »a látóhatár mögött« van.

1940-től kezdve élete fokozatosan, de kíméletlenül és feltartóztatlanul sző nyűbb tragédiává változott, mint amilyet valaha is bemutatott. Valamilyen izombajt kapott, (pedig már régen nem ivott), úgyhogy egész teste állandóan rezketgett és írásról természetesen szó sem lehetett. Néhány súlyos lelki megrázkódtatás is érte. Idősebb fia öngyilkosságot követett el; ifjabbik fia elmeegógyintézetben fejezte be életét, mint súlyos narkománikus, leánya Ona pedig ellenére Charlie Chaplinhoz ment feleségül. Mindenáron elakarta téríteni lányát attól a szándékától, hogy a vele, O'Neilllel egykorú férfihez és régi barátjához menjen feleségül, de leánya mégis hozzáment.

Ettől kezdve a súlyos beteg O'Neill már csak a halált várta. Említésre méltó, hogy bőkezű Macenasa lett annak az amerikai egyesületnek, amely azt hirdeti, hogy a gyógyíthatatlan betegeket, fájdalommentesen meg kell ölni. 1955 novemberében tüdőgyulladást kapott és néhány nappal később meghalt. (Esquire, 1957 június).

KOLLIN JÓZSEF FORDÍTÁSA